Я ріс в часи, зовеш одмінні від теперішніх. Вихованням моїм спеціально ніхто не займався, ріс, як тисячі інших дітей, за неписаними законами родини: те можна робити, того робити не можна. Можна і слід було мамі дров урубати, принести води, поглядіти меншого брата й сестру, вивести на пашу теля. Не можна було гасати по хаті "на голові", без дозволу старших брати хліб, драти ластів'ячі гнізда, бо "хата згорить", "підставляти ніжку", як борешся з товаришем. Коли боролися, то все мистецтво полягало в тому, щоб охопити товариша "під сшіки" — під руки. Боролися, взявшися навхрест і за поясок. Цей останній спосіб особливо полюбляли хлопці, бо можна було, упавши на спину, красиво перекинути товариша через голову, а тоді надушити його, покласти на лопатки.

В ті часи по наших селах гра у футбол не була ще поширена. За все відповідала гра у м'яча. М'ячі були гумові, але дехто робив ще старосвітським способом: з шерсті. Весною домашня худоба линяла, хлопці збирали злинялу шерсть і качали з неї красиві, пружні й легкі м'ячі. Гра у м'яча була грою весняною. Влітку спеціальних ігор не було, крім традиційної гри у довгої лози і бігу наввипередки. Восени всі хлопці робили собі ковіньки. Це такі палиці, загнуті з нижнього кінця, і гралися в свинки За свинку правила, звичайно, або кісточка з свиного хребця, або спеціально вибивані з вільшини кульки. Ці кульки ростуть в стовбурі дерева, при корені. —

В свинки гралися пізно восени, коли вже було свіжо надворі і доводилося добре ганяти, щоб не змерзнути.

Не можна було ще згадувати чорта, "черкати", лаятися цим словом, сукати дулі приятелям і неприятелям, красти з чужих грядок огірки, лазити по деревах, щоб "не розпанахати сорочки", не можна було й ковзатися, а надто на підошвах, бо підошви від цього стиралися. Щодо ковзанів, то за них правила спеціально обстругана планочка, на яку знизу натягався дротяний "підісок". Такий ковзан примоцьовувався до чобота мотузочком, а мотузочки закручувалися цуркою. Ковзан

звичайно робився один. Так і ганяли хлопці: однією ногою їхав, а другою підпихався, та так здорово, що, пополнявши півдня, їздець обов'язково протирав на цій підошві дірку, внаслідок чого ковзан летів у піч, а їх власник рятувався від батькового гніву у найдальшім кутку хати.

Ще не можна було бити меншого, битися з дівчатами, які, звичайно, битися кулаками не вміли, зате добре дряпа-лися. Гратися з дівчатами теж вважалося поганим ділом, хіба що з сестрами або найближчими сусідками, та й то тільки тоді, як гралися у припічка, крем'яхи або ґудзика.

Можна і навіть слід було помагати мамі копати грядки, полоти, коли город заросте бур'яном, готувати на ніч корові траву, пасти теля, одганяти курей від стогів на току.

Не можна було попросити у мами грошей на кіно, бо й "кіна" не було. Не було й морозива, не було клубу. Дозволялося гратися "біля хати", "в дворі", "біля двору". Це — в принципі. Взагалі ж гуляли й гралися де завгодно, тільки б не біля хати та не в дворі. До наших послуг була річка, два її коліна, які називалися Скапенівками — Близькою і Далекою; ліси — Великий, Малий, Кресова; шелюги; Луки — Маленькі й Великі з Матвійовим Кутком, Ремезовим кутком, а також Луг. Так звався ліс понад річкою; цей ліс був мокрий, росли в ньому вільха, калина, лоза, ожина, чорна і червона смородина (порічка). Все це оповивали шатра дикого хмелю. Цей луг мав дуже приємну особливість. У нас у дворі був пригорск. Коли стати на той пригорок і крикнути добре "Агов-гов-гов", то луг обзивався на це луною та не однією, а цілим каскадом їх. Чудесна річ було стояти на горбі і гукати, одержуючи у відповідь на один твій вигук десять відлукків.

У нас була садиба і город при ній. Город однією половиною виходив до лісу, другою до лук. Куди хочеш, туди й біжи! На городі водилося багато жаб — чорних, городніх, і. зелених, які знаходили собі добрий притулок у рівчаку, де до половини літа стояла вода. Ні вужів, ні жаб ніхто не заохочував вбивати, але хлопці полювали і на жаб, і на вужів, А

втім, належить сказати, що в ті роки ні я, та й ніхто з моїх приятелів, не вміли відрізняти вужа від гадюки. Гадюками для нас було все змієподібне, що ми помічали в кущах. Шелеснуло в паростях, глянув і: "Ой, хлопці, гадюка!" — "Де?" — "А он — ондечки, у кущі!" Особливо отруйними ми вважали "гадюк" з червоними головками; на номер менш отруйними були "гадюки" з жовтими головками, ще менш отруйними з жовтими й білуватими. Лише пізніше я довідався, що все ото були вужі. Не одна отака "гадюка" лежала на совісті у мене в ті літа. Перепадало і ящіркам, а надто коникам. На це була особлива причина. Річ у тім, що коли наставала пора виведення лісовими птахами пташенят, кожен з нас вважав за свій обов'язок завестися власними, ручними пташенятами. Особливо полюбляли ми кіб'ят. Кібці у нас водилися жовті і чорні. Кращим вважалося кіб'я від жовтого кібця. Воно було витривале і, незважаючи на варварське з ним поводження, як правило, виростало. Годували ми їх ящірками, кониками, послиненими кульками хліба, м'ясом, коли щастило взяти кусочок непомітно від мами. Кіб'я звикало до свого власника, частенько жило у нього на плечі чи на голові, на картузі. Власник картуза біжить скільки сили, а кіб'я вчепиться пазурами в картуз і балансує на вашій голові, підтримуючи себе розпущеними крилами. Кіб'ят драли тоді, коли вони були ще біленькими, в пушку. Згодом пушок випадав, натомість починало з'являтися пір'я. Кіб'я вчилося літати; відчувши голод, воно поспішало на голову до свого власника і жалісним криком оповіщало, що не погано .було б трохи перекусити. Драли ще совенят і галенят. Галенята, вирісши, звикали до хазяїна так, що потім ціле літо, вже навчившися літати, поверталися на ночівлю "додому" і тільки восени, приєднавшися до якогось табунця, поривали кревний зв'язок з хлопцем, який видрав і вигодував їх.

1 Свинка — гра, під час якої намагаються палицею загнати дерев'яну кульку в ямку.